

Tikani özünə batan gül

Uilyam Folknerin “Emili üçün qızılgül” hekayəsi haqqında

“Mənim ona ürəyim yanır. Onun faciəsi ailənin tək övladı olmasıdır. Özünə adaxlı seçmək, ərə gedib şəxsi həyatını qurmaq imkanına yiyələndiyi bir zamanda atası barmaq silkələmişdi ki, yox, sən evi tərk etməməli, mənim qayğımı çəkməlisən. Xeyli sonradan o özünə adaxlı tapsa da, görünür, adamları yaxşı tanımadığından seçimi də uğursuz alınmışdı - adaxlısı onu atıb getmək qərarı vermişdi...”

Bu fikirləri nöqtə-vergü-lünə toxunmadan Yevgeniya Qrandeyə də aid etmək olar, ancaq misal gətirdiyim sözlər Balzakin personajı haqqında deyilməyib; bu sözləri Folkner öz məşhur hekayəsinin qəhrəmanı miss Emili barəsində söyləyib. Hər iki qızın gəncliyi ata zəhminin ağırlığı altında əzilib puça çıxır, hər ikisinin gələcəyə - qadınlığa, analığa uzanan yolu özəcə atalarının əliylə qapanır, zavallı qızlar övladlıq boyunduruğundan qurtulub valideynlik rütbəsinə yetişə bilmirlər.

Balzak Folknerin ən çox təsirləndiyi, dönə-dönə oxuduğu yazıçılardan biri idi, odur ki, bu iki böyük sənətkarın yaratdığı obrazlar arasındakı doğmaliq da təəccüb doğurmamalıdır. Sənətdəki varislik bağları həyatdakı genetik bağlılıqdan qat-qat möhkəm, çox-çox uzunömürlüdür. Müsahibələrinin birində “Balzakda sizi özünə cəlb edən nədir?” sualına Folkner belə cavab vermişdi:

“Balzakda məni özünə çəkən onun şəxsi, özünəməxsus dünyasının olmasıdır. Balzakin personajları təkcə elə kitabın səhifələri boyunca gəzişmirlər, bu personajlar arasında ilk səhifəylə son səhifəni cəldən cəldən cərəyan kimi bir vərsəlik var. Onların hamısını eyni qan, eyni əzələ, eyni canlı toxumalar birləşdirir”.

“Emili üçün qızılgül” hekayəsini ilk dəfə ötən əsrin səksəninci illərinin sonunda mərhum Tehran Vəliyevin - elə həmin illərdə Selinceri Azərbaycan oxucusuna tanımaqda ədəbi mühitimizə yeni bir hava gətirmiş görkəmli tərcüməçinin çevirməsində oxumuşdum. İndi o versiya əlimdə yoxdur, internet resurslarında axtarsam da, təəssüf ki, tapa bilmədim. Sonralar daha bir görkəmli söz adamımız - yazıçı-tərcüməçi Mahir N. Qarayev də Folknerin eyni hekayəsini dilimizə çevirdi. Əsərdən misal gətirəcəyim parçalarda da məhz onun tərcüməsinə istinad olunacaq.

1930-cu ildə işıq üzünə çıxarılmış “Emili üçün qızılgül” hekayəsi dünya nəsr tarixində janrın örnəyi sayılan əsərlərdəndir. Hekayə dərc olunanda Folknerin otuz üç yaşı vardı, ədəbiyyat aləmində hələ çox tanınmırdı, ancaq sonralar ona böyük şöhrət qazandıracaq romanlarından ikisini - “Sartoris”lə “Səs-küy və hiddət”i artıq yazıb bitirmişdi. Dünya ədəbiyyatı səltənətində daha çox romançı kimi tanınsa da, Folkner heç vaxt kiçik janra xor baxmamışdı, o tipli yazıçı tələbbürü ona qətiyyətlə xas deyildi. Odur ki, adı çəkilən mürəkkəb romanlardan sonra belə bir sadə hekayəyə bəzək-düzək vuran qələmini də qısqanmamışdı.

Hekayənin üslubu, təhkiyəsi də yarandığı dövrün ədəbi tapıntıları kontekstində çox maraqlı, deyərdim hətta unikalıdır. Burada təhkiyəci

nə müəllif, nə də onun mərkəzə qoyduğu obrazdır. Təhkiyə şəhər camaatının (söhbət Folknerin yaratdığı ədəbi səltənətin - xəyali Yoknapatofa ölkəsinin paytaxtı Cefferson şəhərindən gedir) dilindən aparılır, üstəlik baş qəhrəmanın mənhus, acı taleyinə təkcə bir nəslin də yox, bir neçə nəslin gözündən baxılır. Özünü “biz” kimi təqdim edən, yəni birinci şəxsin cəmində danışan bu kollektiv təhkiyəçi sonralar Alber Kamünün “Taun”, Qabriel Qarsia Markesin “Patriarxin payızı” romanında yenidən rast gələcəyik. Hər üç əsərdə o “biz”in yaşı-başı bilinmir, hadisələr kütlənin nəzəriylə izlənilir. Kamünün romanında narrator bəlli olsa da (söhbət, əlbəttə, baş qəhrəman doktor Riedən gedir), o da “kollektiv mən”in adından danışır, özünü kütlənin ortasına atıb bir yad kimi üçüncü şəxsin təkində kənardan izləyir. Markesin romanında, eləcə də Folknerin hekayəsində isə kollektiv təhkiyəçinin müşahidə məntəqəsindən, tamaşaçı kütlənin dərinliyindən müəllifin təvəzökar sədası gəlir...

“Emili üçün qızılgül” hekayəsinin haradan, necə yarandığı haqda suala müəllif belə cavab vermişdi: “Şüurumda bir mənzərə canlanmışdı - tozlu balıq üzərində insan teli. Bu əsər əsasında məhz belə bir obrazın - əldən-ayaqdan uzaq unudulmuş otaqda yastığa yapışmış bir çəngə telin durduğu qarasımlardan doğan hekayətdir”. Bura da maraqlıdır ki, hekayədə əsərin başlığına çıxarılmış qızılgüldən-filandan söhbət getmir. Bəs onda hekayənin xanım qəhrəmanına gül bağışlamaq hansı zərurətdən irəli gəlir? Bu suala isə müəllif 1955-ci ildə Yaponiyada keçirdiyi görüşlərin birində cavab vermiş, başlıqdakı qızılgülün rəmzi mahiyyət daşıdığını bildirmişdi: “Burada söhbət bir qadının faciəsindən gedir. Faciənin qarşısını almaq, qadının taleyini dəyişmək mümkün deyil. Mən bu qadının halına yarıram, taleyinə acıyıram, ona görə də hekayənin adıyla onu salamlayıram, uzaqdan-uzağa ona hörmət-əhtiram bildirib təzim göstərirəm. Belə hallarda kişinin şərəfinə bədə qaldırır, qadına gül bağışlayarlar”.

Hekayə yetmiş dörd yaşlı qarımış qızın ölüm xəbəriylə açılır: “Miss Emili Qrison vəfat edəndə mərhumənin dəfninə bütün şəhər axışmışdı: kişiləri - qəhr olmuş abidəyə sonsuz ətiram və rəğbət qarışıq anlaşılmaz bir duyğu çəkib gətirmişdi; qadınlar isə bu evdə həm aşpazlıq, həm də bağbanlıq eləyən qoca xidmətçi istisna olunmaqda azı on ildən bəri bir allah bəndəsinin ayağı dəyməmiş qədim imarətə baş soxmaq həvəsindən kənar qorunmuşdular”.

Şəhər əhli böyük maraqla Qrisonların evinə axışır. Evdən çox əlçatmaz qalaya, ün-yetməz qəsəbə bənzəyən bu mülkün qapısı illər uzununu onların üzünə qapalı qalıb. Malikanə şəhərin göbəyində vətəndaş müharibəsindən əvvəl cənub ştatlarında hökm sürən quldarlıq quruluşunun havası hələ də başından gətməmiş aristokrat əsilli Qrison ailəsinin təkəbbür heykəli, keçmiş əyyamın yeni dövrə istehzayla baxan xatirəsi kimi yüksəlir: “Yetmişinci illərin dəmdəməki ruhunda - eyvan-

ları şəbəkə, damı günbəz və millərlə bəzədilmiş, neçə vaxtdı ağardılmadığından əhəngi büsbütün solub-saralmış kvadratşəkilli nataraz bina şəhərimizin bir vaxtlar barmaqda göstərilən ən kübar küçəsində tikilmişdi. Zaman ötdükcə qarajlar, pambıq-yirmə müəssisələri bu məhəllədə qərarlaşan mötəbər ailələri bircə-bircə sıxışdırıb aradan çıxartmışdı; yalnız Qrisonların köhnə dəbli imarətləri pambıq furqonlarının, benzindoldurma stansiyalarının başı üzərindən inadkar bir vüqarla boylanmaqda davam edir, sanki hamısına meydan oxuyurdu. Lakin budur, indi miss Emilinin də Cefferson civarındakı döyüşlərdə həlak olan federal ordu əsgərlərinin, konfederatların qəbirlərindən salınmış (aralarında adsız məzarların da az olmadığı) panteonda, kol-kos basmış köhnə məzarlıqda öz yerini tutmaq növbəsi yetişdi”.

Aristokrat nəslinin sonuncu nümayəndələri - ata Qrisonla miss Emili keçmiş əyyamdan qopa bilməyiblər, özlərini hələ də qul sahibi, plantator kimi aparırlar. Atayla qızı qəzəbli bir inadla vaxtı keçmiş əxlaqi normaların keşiyini çəkirlər, bu səbəbdən özlərindən aşağı saydıqları adamlarla məsafəli davranırlar: “Sağlığında miss Emili şəhərin mənəvi məsuliyyət daşıdığı mühafizəkar əski adətlərin, əxlaqi borcun bir növ mücəssəməsi hesab olunurdu; bu qayda 1894-cü ildən - miss Emilinin atasının ölümündən dərhal sonra Ceffersonun o zamankı meri polkovnik Sartorisin (həmin şəxs ki, zənci arvadların küçələrə önlüksüz çıxmasına fərmanla qadağa qoymuşdu) onu vergidən azad etdiyi vaxtdan şəhərə irsən keçmişdi. Miss Emili bunu heç də xeyriyyəçilik saymırdı; polkovnik Sartoris nəşə dolaşmaq bir şey düzüb-qoşmuşdu ki, guya miss Emilinin atası haçansa şəhərin büdcəsinə pul ödəyibmiş və guya bu üsul borcu qaytarmağın ən münasib yolu idi. Belə nağılı yalnız polkovnik Sartoris nəslinin adamı uydura bilərdi və bu cür uydurmaya elə yalnız arvad xeyləğini inandırmaq olardı”.

Vətəndaş müharibəsindən sonra Qrisonların ağır günləri başlansa da, əlbəttə, miss Emili heç kimdən sədəqə götürməzdi. Həmin əski çağların havasıyla böyümüş mərhum polkovnik Sartoris məhz bunu bildiyindən belə bir nağıl uydurub. Nəticədə Emili hökumətə yox, hökumət Emiliyə borclu qalıb. Ancaq şəhər bələdiyyəsində yeni nəslin nümayəndələri iş başına keçəndə məlum olur ki, miss Emilinin vergi ödəməmək üçün heç bir tutarlı əsası, əlahiddə imtiyazı yoxdur. Onun evinə əvvəlcə vergi bəyannaməsi, ardınca da bir neçə bələdiyyə işçisi göndərilir, di gəl, miss Emili vergi ödəməkdən qəti surətdə imtina eləyib çağırılmamış qonaqlara qapını göstərir, onları polkovnik Sartorisin üstünə göndərir. Sartoris isə on il bundan qabaq ölüb. Emili bu müddətdə rəhbər kimi zamansız yaşayıb.

damı növbəti sayımızda

F. Uğurlu